

Юрій ЗАЗУЛЯК

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ТА МІЖСТАНОВІ ВІДНОСИНИ В РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ XV СТОЛІТТЯ

Наведено спостереження про взаємовідносини шляхти та їхніх підданих-злочинців, які вказують на важливість різнопланових вертикальних соціальних зв'язків і солідарностей, що йшли врозріз із поширеними соціальними класифікаціями й ідеологічними приписами станового суспільства. Показано, що злочинність нижчих верств у традиційних аграрних суспільствах часто потребувала протекції з боку соціальних еліт. Простежено, як динамічна взаємозалежність між селянською злочинністю та шляхетською протекцією, яка могла набирати різних форм та виявів, структурувала відносини влади між панами й підданими і виступала основним елементом моделі селянського підданства та шляхетського панування в Речі Посполитій.

Ключові слова: кримінальне судочинство, Річ Посполита, селяни, шляхта, старости.

Історичні праці останніх років значно розширили знання істориків про злочинний світ Речі Посполитої. Завдяки цим дослідженням набагато більше можна сказати про категорії, статистику й динаміку злочинів, типи покарань, застосування тортур, організацію і кількісний склад злочинних банд, географію їхньої діяльності, стосунки всередині злочинних груп, поділ награбованого, роль корчм та “мелін” у злочинних діях, підтримку населення тощо. Вивчення такого широкого кола питань стало можливим насамперед завдяки аналізу збережених кримінальних книг і судових реєстрів злочинців, які містять детальні протоколи допитів підозрюваних чи зізнань свідків у кримінальних справах¹.

Історик, який звертається до проблеми кримінального правосуддя та злочинності на галицьких землях Польської Корони XV ст., змушений ставити перед собою значно скромніші завдання. Це обумовлене насамперед вкрай фрагментарним станом збережених джерел. Спеціальні реєстри злочинців та підозрюваних у злочинах із XV ст., хоча їх і вели судові канцелярії Руського воєводства, не збереглися до наших днів². Корпус численних і різноманітних актів гродських та земських судів Руського воєводства того часу, на жаль, не містить жодних із зазначених джерельних свідчень, які дозволи б так детально дослідити історію злочинів та злочинців для періоду XVI–XVIII ст. Дані про злодійство чи розбій на сторінках судових книг

¹ Kamler M. Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich) / M. Kamler. – Warszawa, 2010.

² Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji A. Stadnickiego (dalej – AGZ) / [wyd.: K. Liske, A. Prochaska]. – Lwów, 1886. – Т. 11. – Nr 1716 (16 березня, 1443): *quod Mal kmetonem de Wissloczek, qui est pro spolio in registro inscriptus...*

переважно обмежені коротким викладом процедури очищення від звинувачення у скоєнні злочинів або ж встановлення поруки з переліком поручителів.

Такий стан джерел вимагає від історика по-іншому формулювати перспективу і завдання дослідження: головна увага зосереджується не на реконструкції соціального світу злочинців, але на роботі судових інститутів, ролі правових процедур та особливостях документації у кримінальних справах. Попри певну однобічність такого підходу, аналіз кримінального судочинства – це необхідна передумова вивчення злочинності як такої, бо дозволяє наголосити на одному важливому методологічному аспекті досліджень з історії злочинності: історик має справу не безпосередньо з кримінальними фактами, а зі судовими рішеннями у кримінальних справах. Іншими словами, перенесення уваги з вивчення злочинності на кримінальне судочинство дозволяє краще зрозуміти, як процедури та документація кримінального процесу створювали певний образ злочинності, відображали взаємозалежність функціонування судових інститутів, правової практики і соціальних відносин. Збережені судові акти Руського воєводства дають можливість висвітлити, зокрема, як судовий процес урухомлював різні форми колективної відповідальності і як судові процедури інституціоналізували зв'язки соціальної солідарності, в основі яких були міжстанові відносини. Щобільше, подібна спрямованість дослідження допомагає пролити певне світло на практику шляхетської підтримки злочинів серед нижчих верств тогочасної Галичини. Власне з цієї перспективи варто детальніше розглянути питання взаємодії шляхти та її підданих у кримінальних справах, використовуючи судові свідчення про злодійство та розбій, тобто злочини, найчастіше згадувані в судових актах XV ст.

Співвідповідальність шляхти за злочини своїх підданих у гродському судочинстві – особливість тогочасного карного судочинства. Вона формується внаслідок взаємодії кількох важливих соціально-правових процесів у житті Польської Корони з кінця XIV–XV ст.: становлення і постійної діяльності мережі інститутів локальної влади у вигляді уряду старости та гродських судів, які починають відігравати головну роль у дотриманні соціального порядку і контролю за злочинністю; повільного, але невпинного зростання значення статутного писаного права в регулюванні судового процесу і кримінального права, джерелами якого були королівська влада та локальне праводавство шляхетських станових репрезентацій. Обидва чинники взаємопов'язані: норми статутного права починають регламентувати, а відтак легітимізують діяльність гродського і земського судочинства.

Статутне право неодноразово зверталось до регулювання співвідповідальності панів за злочини підданих. Зокрема Статути короля Казимира Великого описували і регламентували низку ситуацій, в яких пани ділили відповідальність за злочини з підданими. Так, один із параграфів статутів забороняв звільняти від кари осіб, котрі виправдовувалися тим, що скоювали злочини за наказом своїх панів³. Згадані статuti передбачали також кару для панів, із маєтків яких чинилися крадіжки збіжжя⁴. Згідно зі статутами, пани мали компенсувати збитки сусідам, якщо вони були завдані їхніми слугами. Один із параграфів спеціально уточнював, що йшлося про злочини “слуг-голоти” (*qui Polonice dicitur golomanka*), тобто, очевидно, неосілих

³ Statuty Kazimierza Wielkiego / [opr. O. Balzer. Z rękopisu posmiertnego wydali Z. Kaczmarczyk, M. Sczaniecki, S. Weymann]. – Poznań, 1947. – Nr 2.

⁴ Ibid. – Nr 34.

і безземельних слуг, які мешкали в панських маєтках⁵. Важливим доповненням до цих норм можна вважати параграф, де йшлося про встановлення кари інфамії для осіб, які підтримували злочинців і мали зиск від награваного чи вкраденого добра⁶.

Загалом, Статути Казимира Великого можуть служити доброю ілюстрацією особливого значення питань злочинності та кримінального правосуддя в тогочасному статутному праві. Так, із загальної кількості – 116 параграфів – Казимирових Статутів, відомих у версії малопольсько-великопольських дигестів, майже 100 присвячено тим чи тим аспектам регулювання кримінальних правопорушень⁷. Значна увага статутного законодавства до питань злочинності поступово розширювала трактування головних кримінальних дій як публічних злочинів. Статутне право закріплює законодавчо особливу роль королівського правосуддя в покаранні й переслідуванні таких злочинів, як збройний напад на дім, грабунок на громадській дорозі, підпал, злодійство та звалтування. Ці злочини статути розглядали як ламання “королівського миру” і виклик публічному порядку, переслідувалися *ex officio*, і за них встановлювалася публічна кара. Статути Казимира Великого наклали, наприклад, публічну кару *siedemdziesiąt*, яка в тексті статутів має символічну назву “*niemilościwa*”, за здійснення вже згаданих *furta et latrocinia*⁸. Крім того, згідно зі статутами на грабіжників, професійних злодіїв і бандитів поширювалася конфіскація всього їхнього майна, а також кара баніції, тобто проголошення таких злочинців поза правом.

Питання співучасті панів у здійсненні правосуддя над їхніми злочинцями-підданими порушувало також коронне законодавство з кінця XV ст. Так, Статути короля Яна-Ольбрахта (1496) відображають важливі зміни в регламентації кримінального правосуддя, а саме: розширення правових підстав домінального шляхетського судочинства. Зокрема один зі параграфів визначав кару для панів, які відмовлялися здійснювати суд над своїми підданими, винними у збройних нападах і пограбуваннях. Статути додатково постановляли, що пан підданого-злочинця, який утік від королівського правосуддя, мусів очистити себе перед судом, склавши спеціальну присягу: така особа мала явитися до суду і присягнути разом із двома співприсяжниками, що кримінальні злочини були скоєні його підданим без його відома і наказу⁹.

Водночас, регулювання питань кримінального правосуддя в коронних статутах не було систематичним. Статутне право все ще опиралося на судовий прецедент як на визначальну засаду середньовічного права. Принцип *nullum crimen sine lege* невідомий середньовічному польському статутному законодавству. Це означало, що багато аспектів регулювання злочинності та кримінального правосуддя лише частково відображалися у статутному праві або ж взагалі не були охоплені нормами статутного законодавства.

⁵ Statuty Kazimierza Wielkiego... – Nr 47.

⁶ Ibid. – Nr 16. – S. 292: *Similiter illum dicimus infamem, qui occulte insidiando habitatoribus regni, fures et profugos servat et partitur cum eis rapta et male conquistata; tales non possunt se dicere probos, cum in pares probis viris reputentur.*

⁷ Bardach J. Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku / J. Bardach. – Warszawa, 1965. – T. 1. – S. 511.

⁸ Statuty Kazimierza Wielkiego... – № 4. – S. 259–260.

⁹ Volumina legum (далі – VL). Przedruk zbioru praw, staraniem xx. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782, wydane. – Petersburg, 1859. – T. 1. – P. 125.1.

Статутне коронне право – не єдине джерело формування правових нормативних основ кримінального судочинства в Польській Короні пізнього Середньовіччя. Важливу роль у цьому процесі відіграла також законодавча діяльність інститутів місцевих шляхетських репрезентацій та практика гродського і земського судочинства. Важливо, що норми статутного коронного законодавства не завжди були добре відомими і не завжди їх послідовно застосовували у практиці локального судочинства. Тому місцеві правові традиції, які теж регламентували діяльність кримінального правосуддя, діяли частково незалежно від статутного права. Наслідок – певний нормативний хаос у тогочасному судочинстві. Застосування тих чи тих нормативних приписів і вибір тих чи тих правових інструментів у здійсненні правосуддя могли не узгоджуватися з нормами статутного права, але залежати від ширших суспільних уявлень про справедливість і ласку, підкріплених колективним виміром судочинства, або ж від гри й балансу у відносинах між місцевими можновладцями. Водночас, попри свою обмежену практичну дію, коронне статутне право та локальні ухвали шляхетських судових і станових інститутів були важливим виразом ідеології праводавства, яка загострювала суспільну увагу до проблем кримінального правосуддя.

У випадку Галицької Русі джерела дозволяють говорити про наявність локальної праводавчої традиції у кримінальному правосудді, яка склалася протягом першої половини XV ст. Характерно, що часто перші та єдині відомі з XV ст. земські статuti та параграфи лаудів місцевих сеймиків були присвячені ініціативам локального шляхетського суспільства в регулюванні злочинності. Таким є, наприклад, рішення представників шляхти Сяноцької землі, записане під 6 травня 1430 р. до книг місцевого суду про конфіскацію майна в особи, звинуваченої у злочинстві, яка не з'явилася на судовий рок для відповіді на обвинувачення і втекла від правосуддя. Згідно з сеймиковою ухвалою, половина конфіскованого йшла на користь замку, тобто старости, а інша – залишалася за паном маєтку, звідки втік підозрюваний¹⁰. Перше свідчення про сеймикову діяльність шляхти Галицької землі з 1435 р. також стосується переслідування злодіїв, що втекли¹¹. Галицька шляхта зверталася до регулювання питання злочинства і в наступні десятиліття. Один із параграфів сеймикових лаудів Галицької землі 1444 р. повідомляє про “пригадування”, а відтак підтвердження юридичної сили ухвали, яку раніше прийнято спільним рішенням подільського воєводи Михайла Бучацького і руського – Петра Одровонжа¹². Про неї дізнаємося лише з тексту цього сеймикового зібрання. Сеймик своїм рішенням підтверджував, що пан особи, підозрюваної у злочинстві, який на вимогу замкової адміністрації відмовився представити перед старостинським судом злодія, покликаючись на його відсутність у своїх маєтках, мав підтвердити правдивість слів під присягою.

Необхідно відзначити дві особливості цих сеймикових ухвал руської шляхти. Перша, їхні тексти не згадують і не покликаються на норми коронного статутного права як на підставу для власної законодавчої ініціативи, що, власне, добре ілюструє згадувану неузгодженість статутного коронного і місцевого праводавства. Друга, будучи вираженням волі усїєї шляхетсько-рицарської спільноти, сеймикові

¹⁰ AGZ. – Т. 11. – № 398 (6 травня, 1430).

¹¹ Ibid. – 1887. – Т. 12. – № 4204 (1435).

¹² Ibid. – № 1395 (2 липня, 1444).

лауди з першої половини XV ст. все ж визнають за старостами і старостинським урядом першість у кримінальному судочинстві та переслідуванні злочинців. У цьому локальне законодавство наслідувало, очевидно, коронні статuti, які визначали за старостинським судочинством пріоритетне право в покаранні та переслідуванні злочинності. Як відомо, старости здійснювали судочинство у кримінальних справах на підставі т. зв. чотирьох старостинських артикулів, що стосувалися таких злочинів, як збройний розбій на вільних королівських дорогах, підпал, зґвалтування та збройний напад на приватне помешкання. Цю судову компетенцію старост неодноразово підтверджували в коронних статутах протягом XV ст.¹³

Водночас переслідування і покарання злочинців не було виключною прерогативою старостинського й королівського судочинства. Право суду над своїми підданими, зокрема, коли йшлося про кримінальні правопорушення, – один із засадничих привілеїв землевласницької еліти в XIV–XV ст. Це право формувалося у різний спосіб. Одне з його головних джерел – індивідуальні донатійні привілеї володарів, переважно, надання на німецькому праві, які містили спеціальні клаузи про судовий імунітет власників та їхніх солтисів щодо мешканців наданих маєтків. Домініальне кримінальне правосуддя сіл німецького права було делегованим. Шляхетські власники наділяли локаторів, солтисів та вїтїв спеціальними привілеями щодо розгляду кримінальних справ і суду¹⁴.

Важливо, що з другої половини XV ст. судові повноваження панів щодо підданих починають закріплюватися не як індивідуальні, а як станові привілеї шляхетської корпорації, і цей процес супроводжується спробами обмежити повноваження старостинського судочинства в цій сфері. Шляхетське домініальне судочинство було важливою складовою соціально-інституційного контексту, в якому відбувалося посилення шляхетської влади над підданими-селянами і становлення нових форм селянського підданства в Польській Короні в XV–XVI ст. Цей процес відбувався у напрямі поступового обмеження публічної правоздатності селян, їхнього права відповідати перед земськими і гродськими судами через розширення домініального шляхетського судочинства над селянами.

У Галичині вплив цих процесів знайшов відображення у привілеї Казимира Ягеллончика для руської шляхти з 1456 р., який став важливим публічно-правовим актом-підтвердженням станових свобод місцевої шляхетської верстви. Шляхта домоглася від короля, зокрема, заборони старостам ув'язнювати селян, звинувачених

¹³ VL. – T. 1. – P. 34.2. *De causis quae soli Capitanei judicare possunt*. Слідуючи поширеній у середньовічному праві практиці, Вартські статuti законодавчо оформили чотири старостинські параграфи як норму статутного права, ґрунтуючись на вже наявних звичаєвих прецедентах. Початки формування повноважень старост у формі чотирьох старостинських параграфів вчені знаходять у малопольських джерелах вже з кінця XIV ст. Про перші свідчення щодо повноважень малопольських старост у кримінальній сфері див.: *Koranyi K. W sprawie genezy czterech artykułów starościńskich / K. Koranyi // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Lwów, 1931. – T. 9. – Nr 1. – S. 19–22; Bardach J. Historia państwa i prawa... – S. 478.*

¹⁴ *Tymieniecki K. Historia chłopów polskich. Warszawa, 1966. – T. 2. – S. 177–179; Russocki S. Kwestia powszechności immunitetu sądowego i jurysdykcji dominialnej w dobrach szlacheckich Polski późnego średniowiecza / S. Russocki // Czasopiśmo Prawno-Historyczne. – Poznań, 1988. – T. 40. – Z. 2. – S. 57–62 Tymieniecki K. Historia chłopów polskich / K. Tymieniecki. – Warszawa, 1966. – T. 2. – S. 177–179; Russocki S. Kwestia powszechności immunitetu sądowego... – S. 57–62.*

у злодійстві, без спеціальної на те згоди їхніх панів¹⁵. Привілей, обмежуючи судові повноваження старост, визначав першість влади шляхти щодо своїх підданих у сфері кримінального судочинства.

Певним підсумком намагань шляхти утвердити виняткову позицію власного кримінального судочинства над підданими селянами в XV ст. можна вважати відому конституцію пйотрковського сейму 1501 р. Один із пунктів конституції визначав, що старости не мають права позивати приватних селян за заподіяні шкоди і злочини до старостинського суду, а лише вимагати від їхніх панів здійснення правосуддя щодо правопорушників¹⁶. Є підстави вважати, що один з ініціаторів прийняття цієї конституції – саме шляхта Руського воєводства, або ж, що її параграфи були відомі й особливо актуальні для руських земель Корони. На це вказує виключно галицьке походження усіх відомих копій цієї конституції. Три версії її тексту, які віднайшов наприкінці XIX ст. львівський дослідник Фердинанд Бостль, відомі лише в об'явах, внесених до земських перемишльських і львівських книг¹⁷. Проте цю конституцію швидко забули, бо вона не увійшла до збірки Яна Ласького, напівофіційного збірника статутного права Корони.

Привілей 1456 і конституція 1501 р. – важливі маркери, які дозволяють простежити зміни у шляхетській становій ідеології протягом другої половини XV ст. Ці законодавчі акти показують, що право здійснювати власне кримінальне судочинство було важливим елементом формування виняткової позиції шляхетського стану в соціально-політичному житті Корони. Проте ці привілеї безпосередньо не стосуються судової практики XV ст. Фактично, протягом усього XV ст. ми спостерігаємо співіснування старостинського та домінального типів юрисдикції у кримінальних справах над приватними підданими. Поширення приватних форм кримінального правосуддя, хоча й надавало значну автономію в боротьбі зі злодіями і розбійниками місцевим громадам та шляхті, передбачало, однак, постійну взаємодію з гродським судочинством. Це співіснування двох юрисдикцій, що постійно балансує між співпрацею і конкуренцією, може мати різне пояснення. Частково воно визначалося логікою дій сторін у судових суперечках, які враховували особливості тогочасного судового процесу. З одного боку, судовий процес був переважно акузаторійним. Загальне правило в судочинстві Польської Корони того часу – принцип, що не може бути судової справи без скаржника¹⁸. Це означало, що судовий розгляд справи, зокрема кримінальної, починався, як правило, із внесення

¹⁵ Jus Polonicum, codicibus manuscriptis et editionibus quibusque collatis / [ed. J. Bandtkie]. – Warszawa, 1831. – P. 293: *Insuper statuimus, ut kmethones, dum accusatur de furtis, per capitaneos aut eorum officiales, sine voluntate haeredum, non captiventur, sed ut in aliis terris regni nostri practicatur et est consvetum, ita observari de eisdem volumus.*

¹⁶ Volumina constitutionum (далі – VC) // [wyd.: S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak]. – Warszawa, 1996. – T. 1. – Vol. 1. – P. 97: *Item capitanei nullum kmethonem citent pro iniuria, sed a dominis illius kmethonis iusititiam requirent.*

¹⁷ Bostel F. Nieznana konstytucja sejmowa z r. 1501 / F. Bostel // Kwartalnik Historyczny. – 1887. – T. 1. – S. 404–418.

¹⁸ Пор. часто цитований параграф Статутів Казимира Великого: *ut quicumque citaverit vel citari procuraverit aliquem sine legitimo actore, vulgariter przezs povoda, taliter citato ipse citans vel procurans talem citacionem vulgariter pentna penam solvere tenetur.* Див.: Statuty Kazimierza Wielkiego... – Nr 40. – S. 359. Коментарі див.: *Handelsman M. Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego* / M. Handelsman. – Warszawa, 1909. – S. 137; *Balzer O. Przewód sądowy polski w*

приватної скарги. Вибір суду, до якого її подавали, і де, отже, починалася судова справа, залежав від волі позивача. З іншого боку, визначальною в судочинстві того часу була також засада *actor sequitur forum rei*, що залишала за відповідачем остаточне рішення, в якому з судів мала розглядатися справа і де мав виноситися вирок.

Ті нечисленні згадки про домініальне шляхетське судочинство, які дійшли до нас із XV ст., – це переважно записки гродських або ж земських судів. У них відображений вплив рішень і процедур гродського й земського судочинства на перебіг приватних судових процесів, які шляхта організовувала у своїх маєтках. Із судових актів бачимо, що домініальні суди для задоволення скарги позивача проти шляхетських підданих розпочиналися часто на підставі спеціальних рішень саме земського чи гродського суду, або ж під час сесій цих судів сторони самі брали на себе зобов'язання скликати суд у своїх приватних маєтках¹⁹. Частково тому, що свої позови скаржники скеровували до гродських чи земських судів і вже на засіданнях останніх ухвалювали чи передавати справу в домініальний суд. Інколи сторони й судові асесори вагалися, чи справа має продовжуватися у гродському суді, чи ж бути передана на панський²⁰. Виглядає, що деколи рішення могло бути прийняте навіть без згоди пана зловмисників. Гродський суд повідомляв шляхтича, що він має в певний термін організувати судовий розгляд справи і задовольнити скаргу позивача проти його підданих²¹. Судова справа могла знову повернутися на розгляд до гродського чи земського суду, якщо під час засідання домініального покривджена сторона не отримала належної компенсації²². Відтак гродський суд міг винести остаточний вирок у справі, не вирішеній панським²³. Судові возні, за розпорядженням гродських чи земських судів або ж на прохання позивача, могли бути присутні на засіданнях домініальних судів для підтвердження або ж спростування факту їх проведення²⁴. Гродські суди накладали грошові кари на тих шляхтичів, які ігнорували їхні розпорядження про проведення домініального суду на вимогу позивача²⁵. Сплата грошової кари пана за кожного не представленого на домініальний суд підданого-злочинця – це санкція, якою старости обумовлюють свої дозволи про передачу справи з гродського в домініальний суд²⁶. Відомі випадки, коли шляхтич мав підтвердити *ad suam conscientiam* на засіданні гродського суду, що він справді провів розгляд справи і виніс вирок у межах своєї патримоніальної юрисдикції²⁷.

Шляхта розцінювала домініальне судочинство як своє непорушне станове право, а тому вимагала від гродського суду передачі справи за участю своїх селян і підданих

zarysie (wykład uniwersytecki) / O. Balzer. – Lwów, 1935. – S. 22; *Bardach J. Historia państwa i prawa...* – S. 537.

¹⁹ AGZ. – Т. 11. – № 208 (25 січня, 1427); *Ibid.* – 1889. – Т. 14. – № 24 (4 липня, 1440); *Ibid.* – 1888. – Т. 13. – № 139 (15 жовтня, 1436).

²⁰ *Ibid.* – Т. 11. – № 3365 (6 травня, 1457); *Ibid.* – Т. 14. – № 354 (3 лютого, 1442).

²¹ *Ibid.* – Т. 14. – № 24 (4 липня, 1440); *Ibid.* – 1891. – Т. 15. – № 1258 (24 вересня, 1473).

²² *Ibid.* – Т. 12. – № 729 (21 грудня, 1439).

²³ *Ibid.* – Т. 14. – № 580 (11 січня, 1443).

²⁴ *Ibid.* – Т. 15. – № 1080 (21 серпня, 1472); № 2684 (22 червня, 1498); *Ibid.* – Т. 13. – № 5553 (22 жовтня, 1464); № 5663 (7 січня, 1465).

²⁵ *Ibid.* – Т. 13. – № 5169 (23 травня, 1463).

²⁶ *Ibid.* – Т. 15. – № 2419 (15 жовтня, 1494).

²⁷ *Ibid.* – Т. 14. – № 3792 (1454).

на розгляд свого суду²⁸. В окремих випадках, щоправда, опоненти вимагали в суді підтвердження права здійснювати домініальну юрисдикцію через представлення відповідних письмових привілеїв²⁹. Позов підданих до гродського чи земського суду, а не звернення до їхнього пана з проханням про організацію домініального, міг сприйматися як порушення шляхетського права на власне судочинство і стати підставою для контрпозову проти скаржника³⁰. Важливо, що вже в XV ст. на розгляд панських судів виносять усі найважчі злочини, які статутне право закріплювало за старостинським судочинством, як-от: вбивство, підпал, згвалтування, пограбування³¹.

Ми майже нічого не знаємо про те, як відбувалося домініальне судочинство в XV ст., якими були норми, процедури і кари, які застосовували в цих шляхетських судах. Ті нечисленні судові записки, котрі згадують про правові основи домініального судочинства, обмежуються дуже загальними висловами. Одне свідчення повідомляє, наприклад, що шляхтич у своєму домініальному судочинстві послуговувався при розгляді справ нормами права певного села³². В іншому випадку адвокат власника села заявляв, що пан здійснює суд за правом, яке діє у селі споконвіку³³. Найточніша інформація, котру можна знайти в записках – це свідчення про застосування німецького права³⁴. Відомо також, що суддями під час розгляду справ у домініальному суді могли виступати не пани підозрюваних у злочинах, але треті особи з-поміж шляхти³⁵.

Питання домініального суду ставало теж невід'ємною частиною відносин влади і практики ворожнеч серед шляхетського соціуму. Шляхта на власний розсуд вирішувала, чи задовольнити прохання опонента про суд над своїми підданими, чи ні³⁶. Відмови в таких судових розглядах були, очевидно, частим явищем у домініальному судочинстві³⁷. Іноді скарги про відмову відповідача у здійсненні суду над його підданими-зłodіями стоять поряд у переліку інших кривд, завданих позивачеві³⁸. Така відмова могла розцінюватися, як вияв ворожнечі. За неї могли вимагати особливо високу компенсацію, і вона залишалася поза межами полюбовних угод, яких досягали сторони³⁹. Відомі випадки, коли шляхта, що ворогувала, навзаєм відмовлялася задовольнити прохання в суді над власними підданими, винними у скоєнні злочинів⁴⁰.

Незважаючи на активне присвоєння шляхти права здійснювати приватне кримінальне правосуддя, наведені свідчення показують, що домініальні суди були

²⁸ AGZ. – Т. 12. – № 120 (29 жовтня, 1436).

²⁹ Ibid. – Т. 13. – № 5112 (21 лютого, 1463).

³⁰ Ibid. – Т. 13. – № 2631 (2 грудня, 1445).

³¹ Ibid. – Т. 15. – № 624 (26 лютого, 1468); № 1080 (21 серпня, 1472); № 3801 (1 березня, 1476); Ibid. – Т. 13. – № 4218 (8 січня, 1450).

³² Ibid. – Т. 13. – № 3032 (3 листопада, 1446): *Mathias de Pantelouicze debet ius ministrare Iohanni familiari Nicolai de Panthelouicze cum kmetho Symone tale ius, sicut in hereditate habent.*

³³ Ibid. – № 5112 (21 лютого, 1463): *tale ius domina administrabit, quali iure ab ewo utuntur inibi homines.*

³⁴ Ibid. – № 4886, 5663.

³⁵ Ibid. – 1903. – Т. 18. – № 3450 (9 грудня, 1505).

³⁶ Ibid. – Т. 17. – № 4188 (19 вересня, 1505).

³⁷ Ibid. – Т. 14. – № 3543 (21 квітня, 1456); Ibid. – Т. 15. – № 624 (26 лютого, 1468); Ibid. – Т. 13. – № 3694 (1 жовтня, 1448).

³⁸ Ibid. – Т. 13. – № 6136 (24 вересня, 1466).

³⁹ Ibid. – Т. 15. – № 1992 (5 грудня, 1488).

⁴⁰ Ibid. – № 4386.

узалежнені від процедур, рішень і персоналу гродського й земського судочинства. У другій половині XV ст. усе ж саме гродське судочинство залишалося найважливішим судовим форумом для розгляду кримінальних правопорушень шляхетських підданих.

Без сумніву, важливий чинник, який визначав пріоритет гродських судів, – це великий персональний вплив старост у тогочасному галицькому суспільстві. Судочинство було підставовою інституцією, через яку старости не лише здійснювали правосуддя, але й визначали межі своєї реальної та символічної влади. Королівські намісники утверджують власне право судити і карати кримінальні злочини у своїх судах навіть усупереч підтвердженим статутним правом привілеєм шляхти. Виглядає, наприклад, що старости мало зважали на домагання руської шляхти обмежити судову владу старост до чотирьох старостинських параграфів або ж утвердити першість домініальних шляхетських судів у кримінальних справах – права, закріплені королівськими привілеями та статутами. Як ілюстрацію такого обмеженого впливу статутного законодавства на регулювання судової влади старост та їхніх владних повноважень можна розглядати випадки спеціальних індивідуальних угод між старостами й окремими шляхтичами, за умовами яких старости погоджувалися не притягати до суду приватних шляхетських підданих, окрім злочинів, передбачених у згаданих чотирьох старостинських параграфах⁴¹. Важливим у цьому контексті був сам факт необхідності додаткового підтвердження норм статутного права шляхом одержання приватної згоди старости.

Сліди суперництва старост та шляхти в питанні кримінального судочинства над підданими, такі помітні в Корчинському привілеї 1456 р., знаходимо й у документації тогочасних судів. Відгомін протистояння можна побачити, наприклад, у записаних протягом 1463–1471 рр. до перемишльських гродських книг актів позовів і вироків старости Якуба з Конецполя проти шляхти південно-східної частини Перемишльської землі. Підставою для судових процесів була відмова, або ж зволікання, позваних шляхтичів представити на суд старости своїх підданих, винних у скоєнні злочинів, переважно злодійстві та розбії. Особливістю цих процесів є те, що більшість із них розпочаті проти відповідачів *ex officio*, тобто на основі старостинського мандату. Це виділяє ці процеси на фоні практики тогочасного гродського судочинства: як правило, старости залишали ініціативу в розпочинанні судових справ за приватними позивачами.

За вказаний період у гродських актах збереглися свідчення про 13 подібних судових справ. Гродське судочинство Руського воєводства з XV ст. не знає такої значної кількості судових переслідувань, розпочатих старостами проти шляхти протягом відносно короткого проміжку часу за кримінальні злочини їхніх підданих. Більшість позваних старостою належали до дрібної української шляхти, яка походила переважно з галицького Підгір'я (Федько Чолганський з Пукеничів, Стошко зі Сільця, Богдан з Буховичів, Гринь із Новосільців, Гнат із Тустановичів, Масько з Тустановичів, Андрій Детятко з Гдашичів). У цьому можна побачити ще одне підтвердження особливої залежності цієї групи шляхти від старостинської влади,

⁴¹ Див. свідчення записки галицького земського суду з 1456 р. про таку угоду між снятинським старостою Михайлом Мужилом Бучацьким та Андрієм Фредром з Пleshовичів. – Ibid. – Т. 12. – № 2774 (12 жовтня, 1456): *...quod officiales ipsius Snyathensis [non] debet iudicare officiales nec servos Andree in villis nec in castro [Snyat]enensi, nisi pro quatuor articulis secundum [s]tatuta Regis Kazimiri.*

що виділяло її серед інших представників шляхетської верстви Галичини пізнього Середньовіччя⁴². Однак поряд із цією дрібною шляхтою руського походження староста своїми мандатами позивав також польську чи сполонізовану середньозаможну шляхту (Міхал з Холовичів, Миколай з Конюшків, Якуб з Чаплів, перемишльський вїт Ян Балицький, Ян із Даровичів, Міклаш Гербурт із Добромиля).

Особливості та доволі значна кількість позовів дозволяє говорити про загострені стосунки між Якубом із Конєцполя та частиною перемишльської шляхти. Масштаб конфліктів, одним із джерел яких були, напевно, спроби старости посилити боротьбу з приватною злочинністю, міг, очевидно, бути значно ширшим, аніж це бачимо зі старостинських позовів та мандатів. Так, у 1468–1470 рр. джерела фіксують низку порук представників місцевої шляхти (Риботицькі) за своїх підданих перед старостою і старостинським судом⁴³. Записки прямо не вказують причини поручительства Риботицьких, однак можна припускати, що підставою також була кримінальна діяльність їхніх підданих. Цим же часом датується конфлікт Якуба з Конєцполя із родиною Хлопчицьких. Одна з судових записок 1468 р. містить вирок на користь старости в його процесі проти Петра та Івана з Хлопчичів. Шляхтичі звинувачували старосту в незаконному привласненні значної кількості їхньої худоби. Справу навіть розглядали на сеймі в Пйотркові, за рішенням якого Хлопчицькі мали підтвердити свої звинувачення присягою свідків. Однак співприсяжники не явилися у призначений термін для складання присяги, що і зафіксував текст вироку на користь Якуба з Конєцполя⁴⁴.

Лише в одному з цих процесів відповідач визнав справедливості звинувачень старости: у 1467 р. Масько Тустановський вже після оголошення вироку проти нього у вигляді грошової кари розміром 14 гривень віддався на милість Якуба з Конєцполя і пообіцяв представити двох злодіїв з-поміж своїх селян⁴⁵. В усіх інших випадках відповідачі знехтували старостинським позовом та виявили зневагу до гродського суду, за що були засуджені до сплати відповідної грошової кари. Окремі судові акти повідомляють, що шляхта розглядала такі дії старости як несправедливість та порушення їхніх прав щодо підданих. Так, згідно з однією з записок 1466 р. шляхетний Міхал із Холовичів у відповідь на відмову старости видати на поруки його підданого, пійманого на гарячому й ув'язненого за злочинство, заявив про велику несправедливість, яку вчинив йому цією відмовою Якуб із Конєцполя. Подібний закид староста сприйняв як образу, що спричинила новий позов проти Холовського⁴⁶. Промовистим є протест Андрія Детятка з Гдашичів, записаний до гродських книг у 1467 р. Детятко заявляв, що позов проти його селян із Гдашичів, яких звинувачували в захисті злодія та крадених речей, – несправедливий, і що згідно з правом він не зобов'язаний представляти підозрюваних на суд старости (*se iniuste*

⁴² *Wiliamowski M. Magnate Territories in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Origin, Development and Social Impact / M. Wiliamowski // On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600 / An der Grenze des Lateinischen Europa. Integration and Segregation in Rotreußland, 1350–1600* [eds.: Th. Wunsch, A. Janeczek]. – Warsaw, 2004. – P. 108–111.

⁴³ AGZ. – Т. 13. – № 6995 (25 квітня, 1468); Ibid. – Т. 17. – № 98 (7 липня, 1469); № 107 (14 липня, 1469); № 422 (18 липня, 1470); № 917 (17 лютого, 1473).

⁴⁴ Ibid. – Т. 13. – № 6860 (22 листопада, 1468).

⁴⁵ Ibid. – № 6668 (30 червня, 1467).

⁴⁶ Ibid. – № 6340 (14 червня, 1466): *Ob hoc Capitaneo Michael dixit: iniuria[m] michi maxima[m] Vestra Magnificencia facit. Pro quo Capitaneus pro infamia postulavit dominem Iudicem, ut sibi daret seu iudicaret Michaellem pro infamia.*

statuisse ipsos homines nec de iure debere)⁴⁷. Лаконічною, і водночас красномовною є також ремарка гродського судового писаря про непокору і бунт Яна та Рафала Риботицьких, які свавільно покинули суд у відповідь на вимогу старости дозволити йому судити їхніх підданих⁴⁸. Ймовірно, доходило навіть до погроз шляхти проти старости. На судовому році, який відбувався у Перемишлі 1469 р. за участю короля, Якуб із Конецполя звинуватив Федора Чолганського з Пукенниці в погрозах та словесних образах, які виголошував син останнього Іван на адресу королівського старости⁴⁹. До слова, на тій же судовій сесії селян Чолганського звинуватили в розбої та навмисному вбивстві на вільній, публічній дорозі королівського тивуна⁵⁰.

Як показує приклад родини Тустановських, протистояння шляхти та старост могло бути тривалим, позначене рисами, типовими для приватних шляхетських ворожнеч. Згадуваний Масько Тустановський, який у 1467 р. покійно просив старосту про ласку і зобов'язався представити двох злочинців-селян із Довголуки перед гродським судом, не дотримав, очевидно, обіцянки. Повторне звинувачення, підкріплене вироком проти Тустановського, записане до гродських книг у 1470 р.⁵¹. У 1469 р. на королівському судовому році в Перемишлі оголошено нові позови проти Маська та Васька Тустановських, відповідальних за інші злочини своїх підданих-селян, яких звинувачували в розбої та насильстві⁵². Фактично протягом усього наступного десятиліття у судових книгах зафіксовані епізодичні свідчення про позови, звинувачення і вирoki старост Конецпольських проти Тустановських, зміст яких відомий: недотримання порук за підозрюваних у злочинах або ж відмови представити своїх селян-злочинців на суд⁵³. За скупими свідченнями більшості подібних судових актів вкрай важко розгледіти мотиви дій та особливості перебігу цих конфліктів. Тустановські зображені в них переважно співвідповідальними за покривання злочинів своїх селян. Це, однак, не заважало їм представляти себе жертвою свавілля старост. У 1493 р. король Ян Ольбрахт листом встановив заклад між Іваськом Тустановським та перемишльським старостою Пшедбором Конецпольським, що мав гарантувати мирне співіснування сторін. Заклад оголошено на прохання Тустановського, який скаржився королю на численні несправедливості, утиски і погрози, котрих він та його родина зазнавали від місцевого старости⁵⁴. Межі між здійсненням правосуддя й покаранням злочинців та свавіллям були вкрай розмитими у старостинському судочинстві того часу.

Попри фрагментарність, конфлікти перемишльської шляхти та старост Конецпольських навколо кримінальної відповідальності й покарання приватних

⁴⁷ AGZ. – Т. 13 – Nr 6585 (23 лютого, 1467).

⁴⁸ Ibid. – Т. 17. – Nr 297: *Propter rebellionem et inadvertenciam noluerunt terrigene respondere coram iure.*

⁴⁹ Ibid. – Nr 30 (14 лютого, 1469 р.): *quod Iwan filius tuus inequitavit in bona regalia et tunatam nostrum Drohobicz violenter super est super me erectus wszdrzuczyl armis et verbis inhonestis super me Capitaneum terre...*

⁵⁰ Ibid. – Nr 34 (14 лютого, 1469). Злочин було скоєно значно раніше, бо перше звинувачення, висунуте проти селян Чолганського, було записане до перемишльських гродських книг ще в 1465 р. Див.: Ibid. – Т. 13. – Nr 5978 (13 листопада, 1465).

⁵¹ Ibid. – Т. 17. – Nr 336 (9 квітня, 1470).

⁵² Ibid. – Nr 32–33 (14 лютого, 1469).

⁵³ Ibid. – Nr 507 (13 лютого, 1471); Nr 1641 (21 січня, 1479); Nr 1687–1688 (5 квітня, 1479).

⁵⁴ Ibid. – Nr 2501 (26 червня, 1493).

селян-підданих доповнюють картину зростання спротиву шляхти проти намагань старост встановити свою виключну кримінальну юрисдикцію над приватними підданими. Це важливе свідчення того, як згадані нормативні приписи Корчинського привілею та пйотковської конституції щодо пріоритету домінального шляхетського судочинства виростили з мікрополітики постійних конфліктів й зіткнення інтересів старост і шляхти у площині судового контролю над селянами.

Водночас зазначені судові процеси Конєцпольських проти представників перемишльської шляхти показують, що претензії шляхетської верстви на першість власного кримінального судочинства були невіддільними від політики відкритого протегування та захисту злочинців з-поміж власних підданих. У цьому вони типові для ситуації у сфері кримінального судочинства Галицької Русі того часу. Звинувачення, подібні до тих, що їх висували Конєцпольські проти опонентів, зафіксовані в судових актах усіх земель Руського воєводства. Для прикладу, у гродських книгах Львівської землі XV ст. представників більшості середньоазаможних і багатих шляхетських родин публічно звинувачували як *fautores* своїх підданих-злочинців. При цьому шляхта переважно ніколи не очищалася від цих звинувачень (принаймні, в судових книгах того часу не збереглося жодного запису) і була покарана у вигляді грошових кар за відмову віддати під суд підозрюваних⁵⁵.

За такими судовими звинуваченнями часто приховувалися тісні й різнопланові зв'язки шляхти зі світом плебейської злочинності, які не обмежувалися лише такими поширеними легальними зобов'язаннями, як порука чи домінальне судочинство. У світлі тогочасних судових актів шляхта сама виступала активним співучасником злочинів своїх підданих. Злодійство і розбій підданих були важливим елементом ворожнеч між їхніми панами. Доказ цього – неодноразові звинувачення шляхти в насиланні злодіїв на маєтки їхніх противників⁵⁶. Окремі записані зізнання селян-злодіїв, схоплених під час крадіжок чужого майна і допитаних у суді, підтверджують, що дрібні злочини вони могли чинити за намовою, або ж наказом, своїх панів⁵⁷. У судових актах також неодноразово читаємо про взаємні скарги шляхти про надання притулку і відмову видати підданих-злочинців, які втекли від своїх панів⁵⁸. Відмова видати таких селян або ж провести власний суд над ними

⁵⁵ AGZ. – Т. 14. – № 1678 (29 квітня, 1446 р. – земський суддя Ян Голомбек з Зимної Води); № 1903 (12 травня, 1447 р. – Гербурт з Брухналя); № 2109 (22 липня, 1448 р. – Добеслав зі Спрови); № 2551, 1532 (Ян Свинка з Поморян і його син Миколай); № 3390 (27 липня, 1455 р. – Єжи Струмило); № 3543 (21 квітня, 1456 р. – Рафал зі Стрептова); № 3581 (10 червня, 1456 р. – Дмитро Спиклоський); Ibid. – Т. 15. – № 718 (4 січня, 1470 р. – Мацей Мзуровський з Братковичів); № 2250 (26 жовтня, 1492 р. – Фелікс з Деревятників); № 2286 (1 березня, 1493 р. – Івашко Дідушицький); № 2525 (27 січня, 1497 р. – Петро Цебровський); № 2603 (26 січня, 1498 р. – Рафал з Сеняви); № 2697 (28 липня, 1498 р. – Ванько зі Станимира); № 2613 (3 лютого, 1498 р. – Ян з Огорова, державця з Мервиці); № 2798 (11 березня, 1499 р. – Петро і Добеслав з Винників); № 4163-72, 4224 (Зжовтня, 1483 р. – Анджей і Кристин з Пепельників); № 4232 (22 грудня, 1483 р. – Желеховські); Ibid. – Т. 17. – № 4020 (4 листопада, 1503 р. – Дорота, вдова теребовельського старости Зигмунта з Поморян).

⁵⁶ Ibid. – Т. 12. – № 1606 (6 грудня, 1445): *Dominus Bidlowski inculpaverat dominum Dobconem de Tarnaucica et dixit, qualiter fures contra ipsum servaret.*

⁵⁷ Ibid. – Т. 14. – № 3154 (22 серпня, 1454).

⁵⁸ Ibid. – Т. 12. – № 50.

була додатковою причиною для загострення міжшляхетських конфліктів⁵⁹. Шляхта також особисто допомагала злочинцям⁶⁰. Судові акти повідомляють, наприклад, про атаки, організовані шляхтою на королівських урядників чи на села з метою звільнення заарештованих злодіїв⁶¹. В одному випадку вся сільська громада на чолі зі своїм паном наважилася напасти і поранити королівських урядників, щоби звільнити схоплених розбійників⁶². Цю картину кримінальної діяльності шляхти доповнюють і судові акти про особисті звинувачення проти шляхтичів у скоєнні крадіжок, від яких підозрювані були змушені очищуватися особистою присягою, а інколи й без її складання⁶³. Можна говорити про значний ступінь соціальної толерантності до подібних виявів злочинності серед шляхетської верстви. Лише одиниці з-поміж шляхти були покарані ув'язненням на короткій термін у зв'язку з доказами їхньої причетності до злочинства чи розбою⁶⁴.

Про поширеність злочинності серед шляхти свідчать також тексти суспільно-політичної та історичної думки тогочасної Польської Корони. Зокрема видатний польський історик XV ст. Ян Длугош, описуючи занепад правосуддя та поширення безладу і злочинності в середині та другій половині століття, бачив головну причину такого стану королівства в поведінці й зловживаннях знаті. Детально фіксує та засуджуючи численні ганебні злочини шляхти, Я. Длугош писав, можливо, перебільшуючи, про переродження панівного класу у злочинців⁶⁵.

Один із літературних текстів XV ст., де знайшли відгук проблеми соціального порядку і криміналітету, безпосередньо стосується теренів Галичини. У жалобному вірші, написаному з приводу смерті Анджея Одровонжа зі Спрови (1465), руського воєводи і представника однієї із найзнатніших родин Корони, анонімний автор прославляє також видатну роль цього можновладця в дотриманні правопорядку і переслідуванні злочинців⁶⁶. Дослідники вже вказували, що виокремлення особливих заслуг Одровонжа в боротьбі зі злочинністю могло бути ремінісценцією до політичного конфлікту між Одровонжами та шляхтою, який охопив Руське воєводство наприкінці 50-х і початку 60-х років XV ст. Згідно з таким тлумаченням у цьому

⁵⁹ Ibid. – Т. 17. – № 3037 (16 липня, 1498 р.); № 3915 (5 серпня, 1502 р.); № 4020 (4 листопада, 1503 р.).

⁶⁰ Ibid. – 1894. – Т. 16. – № 881 (20 травня, 1472 р.).

⁶¹ Ibid. – Т. 11. – № 2663 (8 листопада, 1448 р.); Ibid. – Т. 14. – № 1119 (30 жовтня, 1472 р.).

⁶² Ibid. – Т. 11. – № 1381–1383. Звинувачення та вирок проти громади с. Ясенів та його власника Павла Ясеновського було записане до сяноцьких гродських книг у 1441 р.

⁶³ Ibid. – Т. 14. – № 787 (24 червня, 1443 р. – Стецько Брехович з Погорців); № 1920 (5 червня, 1447 р. – Юрій з Мальчиць); № 3350 (23 травня, 1455 р. – Данько зі Станимира); № 3429 (25 липня, 1455 р. – Ян Куликовський); Ibid. – Т. 15. – № 111–112, 691 (Чайковські); № 636 (8 квітня, 1468 р. – Немирка з Боршова); № 786 (3–4 січня, 1471 р. – Ян Нагваздан зі Станкова); № 715 (4 січня, 1470 р. – Ванько Добрянський); № 1744 (31 липня, 1484 р. – Андрій Лопатка з Осталовичів); № 2761 (22 грудня, 1498 р.); № 2914 (9 жовтня, 1499 р. – Павло з Печихвостів); № 2946 (5 січня, 1500 р. – Василь з Плетеничів).

⁶⁴ Ibid. – Т. 15. – № 768 (14 вересня, 1470 р. – Петро Лагодовський); № 769 (14 вересня, 1470 р. – Станіслав з Саломунічів); № 770 (14 вересня, 1470 р. – Станіслав з Дубаневичів); № 781 (2 січня, 1471 р. – Ян Бискуп з Підвисокого).

⁶⁵ *Długosz J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae / J. Długosz. – Kraków, 2003. Liber 12: 1445–1461. – P. 55.*

⁶⁶ *Prochaska A. Konfederacja lwowska 1464 roku / A. Prochaska // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1892. – Т. 6. – S. 777–778.*

творі політичної пропаганди на підтримку Одровонжів під злочинцями і злодіями, яких упокорював та суворо карав руський воєвода, треба вбачати власне політичних опонентів Анджея зі Спрови⁶⁷. Водночас, не заперечити, що автор вірша мав на увазі не події соціально-політичного протистояння, а реальність шляхетської злочинності, обриси якої доволі чітко вимальовуються з тогочасних судових актів.

Відтак, наведені спостереження про взаємовідносини шляхти та їхніх підданих-злочинців свідчать про важливість різних вертикальних соціальних зв'язків та солідарностей, які йшли врозрід із поширеними соціальними класифікаціями та ідеологічними приписами станового суспільства. Свідчення галицького судочинства можна розглядати в контексті тези антропологів про те, що злочинність нижчих верств у традиційних аграрних суспільствах часто потребувала протекції соціальних еліт⁶⁸. З іншого боку, поширеність дрібної щоденної злочинності серед селян сама породжувала очікування та потребу в такому захисті панів-шляхти.

Ця динамічна взаємозалежність між селянською злочинністю та шляхетською протекцією, яка могла набирати різних форм і виявів, структурувала відносини влади між панами й підданими і виступала важливим елементом моделі селянського підданства та шляхетського панування в Речі Посполитій. З одного боку, дрібна селянська злочинність – це стало й типове явище в умовах економіки виживання і суспільства обмежених матеріальних ресурсів, яким були традиційні аграрні суспільства домодерної Європи. Це, власне, пояснює ендемічність таких злочинів, яка відповідала агоністичній природі подібних селянських спільнот, для яких міжособистісні конфлікти, ворожнечі та насильство – вроджена риса. Селянська злочинність у таких формах, як розбій та крадіжки, була виявом ширшого соціального явища – невпинних ворожнеч між селянськими громадами або родинами.

З іншого боку, особливістю шляхетського господарства Польської Корони пізнього Середньовіччя і ранньомодерного часу був постійний брак робочої сили, який посилювали селянське звичаєве право на перехід від одного пана до іншого та поширений феномен селянських втеч. Уся історія шляхетського панування над селянами в Речі Посполитій – це історія безперестанної і запеклої боротьби за селян між шляхтою. Опиняючись перед вибором: віддати свого підданого на суд старости за скоєнні дрібні злочини і, відтак, поставити під сумнів свої взаємовідносини з підданими селянами або ж кинути виклик старостинській владі, знехтувавши судовим позовом, щоб підтвердити власну репутацію доброго пана і захисника інтересів селянської громади, шляхта часто вибирала другий спосіб поведінки.

Отже, в цих умовах шляхетський захист селян у формі порук і, особливо, домініального судочинства перед публічними звинуваченнями та переслідуваннями за скоєнні злочини був важливим інструментом утримання останніх під владою пана. Водночас, за цими легальними і публічними правово-інституційними формами шляхетської протекції над селянами могли проглядатися нелегальні зв'язки та солідарність панів та підданих, об'єднаних спільною участю у кримінальній діяльності. Не лише шляхетська ідеологія власної станової виключності, шляхетське насильство та репресії проти селян або економічні мотиви шляхти, зумовлені

⁶⁷ Prochaska A. Konfederacja... – S. 755.

⁶⁸ Blok A. Social Banditry Reconsidered / A. Blok // Honour and Violence. – Cambridge, 2001. – P. 16–19.

зростанням значення доходів із фільваркових господарств та експорту збіжжя, але й ці приховані і не завжди чітко артикульовані соціальні, міжстанові солідарності, які виникали навколо спільних легальних та нелегальних інтересів панів і селян, були важливим чинником становлення режиму селянського підданства.

Юрій Зазуляк. Криминальное судопроизводство и межсословные взаимоотношения в Русском воеводстве XV века

Показано, что тесные взаимоотношения между представителями шляхты и подданными, обвиняемыми в преступлениях, были важным элементом в конституировании вертикальных социальных связей и солидарностей, которые шли вразрез с доминирующими социальными классификациями, а также идеологическими нормами сословного общества. Документы судопроизводства Галичины времен позднего средневековья показывают, что защита и поддержка со стороны шляхты играла важную роль в поддержке преступности среди подданных. Указано, что динамическая взаимосвязь между крестьянской преступностью и шляхетской протекцией, которая выступала в разных легальных и экстра-легальных формах, структурировала отношения власти в Польской Короне того времени.

Ключевые слова: криминальное судопроизводство, Речь Посполитая, крестьяне, шляхта, старосты.

Yuriy Zazulyak. Criminal justice and social relations in the Rus' palatinate in the 15th century

Presented analysis of the relationships between noblemen and their subjects, who were accused of committing crimes. It suggests the importance of various vertical social ties and solidarities in the 15th century Galician society, which differed from the social classifications and ideological perceptions of the estates of the realms, dominant in the contemporaneous Polish Crown. The evidence coming from the court proceedings of the Rus' palatinate shows that criminals from the lower strata of the Galician society sought and often found the protection of members of the social elite. This dynamic interdependence between the peasant criminality and the noble protection, which could take various legal and extra-legal forms, structured the power relations between lords and subjects and represented a key element of the model of peasant subjection and noble lordship in the late medieval Kingdom of Poland.

Key words: criminal justice, the Polish-Lithuanian Commonwealth, peasants, nobles, captains.